

Στην αναζήτηση της ιστορικής τάσης.*

Η ελλιπής κοινωνικοποίηση επιστημονικών μέσων παραγωγής και οι μαρξικές προεργασίες για τον τρίτο τόμο του *Κεφαλαίου* (Παρατηρήσεις στον Τόμο II/14¹ της MEGA**).

Ο πρώτος τόμος του *Κεφαλαίου* του Μαρξ κυκλοφόρησε με το «Βιβλίο I: Η διαδικασία παραγωγής του κεφαλαίου» σε πρώτη έκδοση το 1867. Μέχρι τον θάνατο του Μαρξ το 1883 δεν έμελλε να δημοσιευθεί κανένας από τους περαιτέρω τόμους που είχαν αναγγελθεί. Ιδιαίτερος αισθητή ήταν η έλλειψη του δεύτερου Βιβλίου για τη διαδικασία κυκλοφορίας του κεφαλαίου και του τρίτου Βιβλίου για «τις μορφές της συνολικής διαδικασίας», τα οποία θα αποτελούσαν τον δεύτερο τόμο του «Κεφαλαίου». (Ο τρίτος και τελευταίος τόμος θα περιλάμβανε το «Βιβλίο IV», αφιερωμένο στην Ιστορία της Οικονομικής Θεωρίας.) Με τον χρόνο συσσωρευόνταν οι εικασίες για την ελλείπουσα «ολοκλήρωση του μαρξικού συστήματος». Όχι μόνον αστοί αντίπαλοι εκφράζονταν ειρωνικά, αλλά και ευμενώς διακείμενοι αναγνώστες και ιδίως οι δικοί του σύντροφοι πίεζαν τον Μαρξ να δημοσιεύσει τα αποτελέσματα της εργασίας του.

Ανοιχτά ζητήματα

Όταν στα μέσα της δεκαετίας του 1870 ο Ε. Ντύρινγκ πρόσφερε στους γερμανούς σοσιαλδημοκράτες ένα πλήρες σύστημα της Πολιτικής Οικονομίας, η ελκυστικότητα αυτού του συστήματος προερχόταν από τα πολυσχιδή ζητήματα τα οποία τα μέχρι τότε δημοσιευμένα γραπτά του Μαρξ είχαν αφήσει ανοιχτά. Ο Ντύρινγκ συστηματοποίησε τις προκαταλήψεις της οικονομικής καθημερινότητας και έφτασε έτσι σε μια ιδιότυπη παραλλαγή της παλιάς αναζήτησης μιας «δίκαιας κατανομής». Ο Ένγκελς προσπάθησε στο *Vorwärts*, το δημοσιογραφικό όργανο των σοσιαλδημοκρατών, να αντιμετωπίσει τον αναζητούντα οπαδούς υφηγητή. Στην απάντησή του όμως ο Ένγκελς δεν ήταν αναγκασμένος να κάνει μόνον σε φιλοσοφικό πεδίο μερικές τολμηρές πτήσεις. Και στο οικονομικό πεδίο αναγκάστηκε να

Ο Sebastian Gerhardt είναι μαθηματικός και οικονομολόγος.

* Τίτλος της γερμανικής δημοσίευσης: «Auf der Suche nach der historischen Tendenz. Mangelnde Vergesellschaftung wissenschaftlicher Produktionsmittel und Marx "Vorarbeiten zum dritten Band des "Kapital". Anmerkungen zum MEGA – Band II/14, *Junge Welt*, Juni 2005.

** MEGA = Marx-Engels-Gesamtausgabe (Συνολική Έκδοση των έργων του Μαρξ και του Ένγκελς) (Σ.τ.Μ.)

πάει πέρα από τις μέχρι τότε δημοσιευμένες θέσεις του Μαρξ. Διότι η από τον Ένγκελς διατυπωθείσα πεμπτουσία της Πολιτικής Οικονομίας του Ντύνιγκ –«Ο καπιταλιστικός τρόπος παραγωγής είναι πολύ καλός και μπορεί να παραμείνει, αλλά ο καπιταλιστικός τρόπος κατανομής του εισοδήματος είναι κακός και πρέπει να εξαφανιστεί»– δεν μπορούσε να καταρριφθεί μόνον με τα μέσα του πρώτου τόμου του *Κεφαλαίου*. Χωρίς τη θεώρηση της συνολικής διαδικασίας της κοινωνικής αναπαραγωγής και των μορφών εμφάνισής της στις τιμές και στα εισοδήματα, δεν ήταν δυνατόν να τα βγάλει κανείς πέρα με τους «σοσιαλιστές της κατανομής του εισοδήματος».

Ο Ένγκελς κατά την πολεμική του μπορούσε να λογαριάζει στη στήριξη του Μαρξ. Πράγματι από το 1864/65 ήταν διαθέσιμα ουσιαστικά χειρόγραφα για τον δεύτερο τόμο του *Κεφαλαίου*. Ο Μαρξ σε πολιτικές διενέξεις ανατρέχει ο ίδιος πολλές φορές σε αυτά τα χειρόγραφα. Έτσι η διάλεξη «Μισθός, Τιμή και Κέρδος», που έδωσε το 1865, βασιζόταν ουσιαστικά σε προσφάτως κεκτημένα αποτελέσματα, τα οποία του επέτρεπαν να αποκρούσει τη δημοφιλή «θεωρία» της ανόδου των τιμών συνεπεία αύξησης των μισθών. Ωστόσο αυτό το κείμενο, το οποίο προσφέρει σε συμπυκνωμένη μορφή μια μαρξιστική στάση απέναντι στα εργατικά συνδικάτα στον καπιταλισμό, δεν δημοσιεύτηκε όσο ζούσε ο Μαρξ. Ο Μαρξ δεν ήταν ευχαριστημένος με την εκλαϊκευτική μορφή και με την προβολή αποτελεσμάτων που ήταν ακόμη προς απόδειξη – δεν ήταν όμως σε θέση να παραθέσει αποδείξεις σε μια και για αυτόν τον ίδιο αποδεκτή μορφή.

Μακρύς δρόμος προς τον «τρίτο τόμο»

Για τον δεύτερο τόμο του *Κεφαλαίου* ο Ένγκελς βρήκε το 1883 μετά τον θάνατο του Μαρξ ένα πυκνό υλικό, η εκδοτική επιμέλεια του οποίου του δημιούργησε λίγες μόνον δυσκολίες. Σε αντίθεση με το τρίτο Βιβλίο, το οποίο μόνον μετά από πολλές προσπάθειες και βαθιές παρεμβάσεις μπόρεσε να το καταστήσει δημοσιεύσιμο. Το υλικό από το οποίο ξεκίνησε μας έγινε προσιτό με τη δημοσίευση του κύριου χειρογράφου του Μαρξ του 1864/65 για το τρίτο Βιβλίο το 1993 με τον τόμο II/4.2 της MEGA. Οι πρώτες συγκρίσεις αυτού του χειρογράφου με το δημοσιευμένο από τον Ένγκελς κείμενο δείχνουν πολλές διαφορές, οι οποίες ωστόσο δεν οφείλονται τόσο πολύ στην αυθαιρεσία του επιμελητή, αλλά κυρίως στο δύσκολο χειρόγραφο υλικό. Διότι τη δεκαετία του 1870 και τα πρώτα χρόνια της δεκαετίας του 1880 ο Μαρξ έκανε αλλαγές, όχι μόνο κατά την εργασία του για τις διάφορες εκδόσεις του πρώτου τόμου που αφορούσαν τη σύλληψη, αλλά και ορολογικές αλλαγές, οι οποίες κατέστησαν ξεπερασμένο το κύριο χειρόγραφο. Πέραν τούτου συνέγραψε και άλλα χειρόγραφα πάνω σε επιμέρους όψεις του δεύτερου και τρίτου Βιβλίου. Αυτές τις αλλαγές, τις συμπληρώσεις και τις διορθώσεις όφειλε ο Ένγκελς ως επιμελητής και συντάκτης να τις λάβει υπόψη του.

Ο τόμος II/14 της MEGA τεκμηριώνει τις προσπάθειες του Μαρξ και του Ένγκελς για ολοκλήρωση του τρίτου Βιβλίου του *Κεφαλαίου*, στον βαθμό που αυτές δύνανται να αναπαρασταθούν με τη βοήθεια δικών τους προσχεδίων. (Η δημοσίευση τετραδίων αντιγραμμένων αποσπασμάτων σχετικών με τα εν λόγω θέματα των δεκαετιών 1870 και 1880 θα γί-

νει στο Τμήμα IV της MEGA.) Τα δημοσιευόμενα μαρξικά κείμενα (περίπου 160 σελίδες) κινούνται όλα γύρω από το θέμα του πρώτου Μέρους: Η μεταμόρφωση της υπεραξίας σε κέρδος και η σχέση του ποσοστού υπεραξίας προς το ποσοστό κέρδους. Συμπληρώνονται από ένα τετράδιο αντιγραμμένων αποσπασμάτων και μια γνωμάτευση του Σάμουελ Μοουρ (Samuel Moore), φίλου και μαθηματικού συμβούλου των Μαρξ και Ένγκελς.

Στο δεύτερο Μέρος του Τόμου II/14 της MEGA καθίστανται εμφανή τα παραγωγικά επιτεύγματα του Ένγκελς κατά τη συναγωγή και παρουσίαση των μαρξικών χειρογράφων. Τα κείμενά του ως συντάκτη δείχνουν σαφώς ποια μέρη του τρίτου Βιβλίου τον ενδιέφεραν ιδιαίτερα. Παραλλήλως με την αντιμετώπιση του προβλήματος της διάθρωσης του όλου Βιβλίου (πολλά προσχέδια για μια λίστα περιεχομένων για την τακτοποίηση του υλικού, προοπτικές για το τέταρτο Βιβλίο του *Κεφαλαίου*), οι σύλλογισμοί του συγκεντρώνονται στο πρώτο Μέρος (περίπου 50 σελίδες), το V Μέρος (περίπου 70 σελίδες) και στην από αυτόν τον ίδιο προκληθείσα συζήτηση για το πρόβλημα του μετασχηματισμού [των αξιών σε τιμές παραγωγής – Σ.τ.Μ.] (πάνω από 30 σελίδες). Με τρεις σελίδες αναφέρεται στην εργασία της Ελεάνορ Μαρξ-Άβελινγκ και την προετοιμασία του τρίτου τόμου για δημοσίευση. Το πόσο δύσκολο ήταν το έργο του Ένγκελς γίνεται εμφανές και μόνο από την έκταση του σημερινού επιστημονικού παραρτήματος: είναι τριπλάσια από εκείνη του ίδιου του τόμου, ο οποίος περιέχει το κείμενο του Μαρξ. Καίτοι βεβαίως η Εισαγωγή και δύο ακόμα άρθρα του Carl Erich Vollgraf συνιστούν κάτι πολύ περισσότερο από ένα «Παράρτημα» στα μαρξικά χειρόγραφα. Σηματοδοτούν το σημερινό επίπεδο γνώσης για την ιστορία της γραφής του τρίτου τόμου.

Παραγωγή και κατανομή εισοδήματος

Λιγότερο κόπο προκάλεσαν στον Ένγκελς τα επόμενα τόσο αμφισβητηθέντα Μέρη II (μέσο κέρδος, πρόβλημα μετασχηματισμού) και III (πρωτική τάση του ποσοστού κέρδους). Παρ' όλες τις δυσκολίες σε επιμέρους ζητήματα, ο Μαρξ φαινόταν να έχει ξεκαθαρίσει λίγο ως πολύ και για τον εαυτό του αυτά τα θέματα ήδη στο χειρόγραφο του του 1864/65. Στην πραγματικότητα όμως η κατάσταση ήταν πιο μετεωρεμένη.

Στις ιδιαιτερότητες της μαρξικής οικονομικής θεωρίας ανήκει ότι αυτή εκκινεί κατ' αρχήν από τη συνάρτηση μεταξύ παραγωγής και κατανομής και ζητά να τη θεμελιώσει συστηματικά. Μια προσέγγιση η οποία είχε και μια πολιτική διάσταση – και έχει ακόμα και σήμερα. Διότι όσο εξακολουθούν να ζουν οι πιο μετεωρεμένες «θεωρίες» για τη λογική παραγωγή του καπιταλιστικού κέρδους – η λογική παραγωγή του π.χ. από μια «παραγωγικότητα του υλικού κεφαλαίου», από ένα αντικειμενικώς υπαρκτό «ρίξιμο» κάποιων στην αγορά κατά την ανταλλαγή ή από τη σχέση δανειστή και οφειλέτη και από την εξουσία του πρώτου πάνω στο δεύτερο – τόσο η πρακτική κριτική της καπιταλιστικής οικονομίας πέφτει πάντα εκ νέου στο κενό.

Αυτό σημαίνει επίσης ότι χωρίς συστηματική πραγμάτευση της κατανομής το μαρξικό πρόγραμμα παρέμενε ανεκπλήρωτο. Η ολοκλήρωση του τρίτου Βιβλίου είχε από νωρίς προγραμματιστεί να αποτελέσει μια πραγματεία για τα «εισοδήματα και τις πηγές τους».

στην οποία με την ερμηνεία των σχέσεων κατανομής ως μιας «οπίσθιας πλευράς των σχέσεων παραγωγής» επρόκειτο ταυτόχρονα να δοθεί και μια σύνοψη της όλης έρευνας ως ένα σίγουρο σημείο εκκίνησης για την παρουσίαση των ταξικών διενέξεων της αστικής κοινωνίας. Ασαφής ωστόσο παρέμεινε η θέση αυτού του τερματικού κεφαλαίου προς τις δύο προσπάθειες για τη θεμελίωση της ιστορικής τάσης του καπιταλισμού – προς τον «γενικό νόμο της καπιταλιστικής επισώρευσης» και τον «νόμο της πτωτικής τάσης του ποσοστού κέρδους», που και οι δυο τους προϋποθέτουν και τη συμπερίληψη των σχέσεων κατανομής στη θεώρηση. Όσον αφορά τον εργατικό μισθό, ο Μαρξ εισήγαγε, όλο και περισσότερο στις διάφορες εκδόσεις του πρώτου Τόμου, την πραγμάτευση ζητημάτων της κατανομής και την τοποθέτησή της στα πλαίσια της πορείας της επισώρευσης του κεφαλαίου. Αυτό δεν ήταν δυνατό να επιτευχθεί χωρίς την προεξόφληση αποτελεσμάτων της ανάλυσης της συνολικής κοινωνικής διαδικασίας αναπαραγωγής – προεξόφληση την οποία ο Μαρξ προσπαθεί να καταστήσει σαφή στο κείμενο. Ανοιχτό ήταν όμως το ζήτημα αν τα μετέπειτα Μέρη του *Κεφαλαίου* δύνατο να φέρουν το βάρος της απόδειξης που τους είχε ανατεθεί. Ανοιχτό έμενε επίσης το ζήτημα πώς οι ταξικές διενέξεις περί την κατανομή του εισοδήματος επανεπιδρούν στην πορεία της επισώρευσης.

Νόμος του ποσοστού κέρδους;

Η πορεία της επισώρευσης διαμορφώνεται από επενδυτικές αποφάσεις, αποφασιστικές παράμετροι των οποίων είναι το αναμενόμενο κέρδος και οι προς επίτευξιν αυτού του κέρδους αναγκαίες χρηματικές δαπάνες: η προβλεπόμενη κερδοφορία του επενδεδυμένου κεφαλαίου. Για να αποσαφηνίσει αυτήν τη συνάρτηση, ο Μαρξ εισήγαγε συστηματικά μια έννοια: Το κέρδος είναι η υπεραξία, που έχει τεθεί σε σχέση, όχι προς την πληρωμένη ζωντανή εργασία μόνον, αλλά και προς το συνολικά επενδεδυμένο κεφάλαιο. Για το πώς όμως θα έπρεπε να εισαχθεί συστηματικά το κέρδος στην ανάλυση τα προσχέδια του Μαρξ δεν μας δίνουν καμιά μονοσήμαντη πληροφορία. Ο Ένγκελς έπρεπε να αποφασίσει αν ως σημείο εκκίνησης έπρεπε να επιλεγεί η τιμή του κόστους* ή το ποσοστό κέρδους. Τα πρωταρχικά του κείμενα πάνω στο δημοσιευμένο πρώτο *Κεφάλαιο* καθιστούν κατανοητή την απόφασή του για μια ευθέως ρικαρδιανή προσέγγιση, όπου μέσω της διάσπασης των εσόδων** σε τιμή του κόστους και σε πλεόνασμα*** θα πρόβαλλε ταυτόχρονα η απλήρωτη εργασία ως η πηγή του πλεονάσματος. Όσον αφορά το ίδιο το πράγμα, εδώ ο Ένγκελς ακολούθησε μια ορθή διαισθηση, έστω και αν η διεκπεραίωση στον τρίτο τόμο του *Κεφαλαίου* είναι πεπλανημένα απλουστευτική, διότι ένα ποσοστό κέρδους το οποίο δεν αναφέρεται σε τιμές παραγωγής είναι μια αντίφαση εν εαυτή.

Η απόφαση του Ένγκελς φαίνεται επίσης να έχει επηρεαστεί από το ότι τα κείμενα του Μαρξ για το ποσοστό κέρδους και τη σχέση του προς το ποσοστό υπεραξίας δεν περιέχουν

* Τιμή του κόστους σημαίνει εδώ το κόστος (σε υλικά και μισθούς) που περιέχεται στην τιμή του εμπορεύματος. (Σ.τ.Μ.)

** Δηλαδή της τιμής (παραγωγής). (Σ.τ.Μ.)

*** Δηλαδή κέρδος. (Σ.τ.Μ.)

καμιά ικανοποιητική σύνοψη αποτελεσμάτων. Ήδη στο κύριο χειρόγραφο του 1864/65 βρίσκονται νουμερικοί λογαριασμοί ορισμένων αριθμητικών παραδειγμάτων, οι οποίοι ξεχειλίζουν προς όλες τις πλευρές, σπανίως χωρίς λάθη και πάντα χωρίς σαφώς διακριτό σύστημα. Τον Μαρξ τον ενδιέφερε το ζήτημα της ποσοτικής σχέσης μεταξύ ποσοστού υπεραξίας και ποσοστού κέρδους και των «νόμων» οι οποίοι ρυθμίζουν αυτήν τη σχέση, των νόμων που προσδιορίζουν το ποσοστό κέρδους. Την έντονη ενασχόλησή του με αυτό το θέμα μαρτυρεί πριν απ' όλα ένα χειρόγραφο 132 σελίδων, γραμμένο τον Μάρτιο του 1875, στο οποίο ο Ένγκελς, κατά τη θεώρηση των καταλειφθέντων από τον Μαρξ χειρογράφων, έδωσε τον τίτλο «Υπεραξία και ποσοστό κέρδους, μαθηματικώς πραγματευθέντα». Η έκταση αυτού του κειμένου και το μεγάλο πλήθος περαιτέρω προσπαθειών πάνω σε αυτό το θέμα βρίσκονται ωστόσο σε οξεία αντίστιξη προς τη φτηνή εσοδεία των μαρξικών κόπων, τους οποίους ο Ένγκελς, στηριζόμενος σε μια γνωμάτευση του Μουρ, συνέπτυξε στο αποτελούμενο μόνον από 20 σελίδες τρίτο κεφάλαιο του III Τόμου του *Κεφαλαίου*. Αυτονομία υπήρχε ήδη παλαιότερα η υπόνοια ότι ο επιμελητής Ένγκελς και ο μαθηματικός Μουρ είχαν κατά κάποιον τρόπο αποτύχει να διείδουν τις προθέσεις του Μαρξ. Το υλικό που δημοσιεύτηκε τώρα μας επιτρέπει να εξετάσουμε αυτήν την υπόνοια.

Ο Ένγκελς περιέκοψε δραστικά την πλημμυρίδα των αριθμητικών παραδειγμάτων. Κατά την περικοπή ξεπέρασε κατά πολύ τις συστάσεις του Μουρ. Απόμεναν στο τέλος λίγες διακρίσεις περιπτώσεων, στις οποίες η «general formula» του ποσοστού κέρδους $p' = m' \cdot (v/C)$ αναλύεται ως προς την επίδραση μεταβολών των επιμέρους παραμέτρων*. Η δημοσιευθείσα ανάλυση παραμένει όλως εντός του πλαισίου των διακρίσεων που έκανε ο Μαρξ, δηλαδή επιμέρους παράμετροι θεωρούνται σταθερά ή μεταβλητά μεγέθη και συζητείται η επίδρασή τους στα πλαίσια των εκάστοτε αντιστοίχως επιλεγέντων αριθμητικών παραδειγμάτων. Η από τον Μαρξ επιλεγείσα διαδικασία είναι οικεία σε κάθε αναγνώστη του πρώτου τόμου του *Κεφαλαίου*. Ο Μαρξ αφήνει το ένα ή το άλλο μέγεθος σε έναν μαθηματικό τύπο να μεταβάλλεται για να εξετάσει την επίδρασή του στο αποτέλεσμα που παίρνει. Διαφορετικά όμως απ' ό,τι κατά την απόλυτη και τη σχετική υπεραξία, ο Μαρξ δεν ήταν ικανοποιημένος με τα αποτελέσματά του αναφορικά με τη συνάρτηση μεταξύ ποσοστού υπεραξίας και ποσοστού κέρδους. Επανελημμένες προσπάθειες μιας σύνοψης διακόπτονται πάλι και πάλι και φανερόνουν σαφώς ότι η ελλείπουσα πρόοδος τον σαστίζει. Κάτι περισσότερο από μια ετεξήγηση, κάτι περισσότερο από λίγο ως πολύ τετριμμένες γενικές λογικές συνέπειες της «general formula» δεν προκύπτει όμως απ' όλα αυτά. Ήδη στα χειρόγραφα του του Μαρξ δεν του διέφαιγε ότι έκανε λάθη στις μαθηματικές-αριθμητικές πράξεις και ότι, ακόμα και όταν δεν αντιλαμβανόταν κανένα λάθος, στριφογύριζε ωστόσο σε κύκλο και επανερχόταν πάλι πίσω στις ίδιες ακριβώς εξισώσεις από τις οποίες είχε εκκινήσει. Το πρόβλημά του ήταν κάθε φορά η «γενική περίπτωση»: Πώς μεταβάλλεται το ποσοστό κέρδους όταν περισσότερες της μιας παραμέτρους του, π.χ. το μεταβλητό και το σταθερό κεφάλαιο, μεταβάλλονται συγχρόνως;

* Διάβαζε εδώ και στα εξής: Μεταβλητών. (Σ.τ.Μ.)

Κακός σύμβουλος

Κατά αξιοπερίεργο τρόπο και ο μαθηματικός Μουρ, τον οποίον συμβουλευόταν συνήθως ο Μαρξ και ο Ένγκελς, δεν μπορούσε να ξεπεράσει με κανέναν τρόπο αυτήν τη δυσκολία. Αφοσιωνόταν μεν με θυσία στον έλεγχο της ορθότητας των μαθηματικών πράξεων, τη μαθηματική δομή όμως του ζητήματος που έθετε ο Μαρξ δεν μπορούσε να τη συλλάβει. Έτσι αφήνει ακόμα και προφανή αλγεβρικά λάθη να «περάσουν» στη ζούγκλα των εξισώσεων. Ο Μουρ παρανοεί ακόμα και τον χαρακτήρα των αριθμητικών πράξεων και λογαριασμών που κάνει ο Μαρξ. Στην πραγματικότητα ο Μαρξ δεν απεικονίζει απλώς για μια δεδομένη ρητή συνάρτηση την εξέλιξη των αριθμητικών τιμών αυτής της συνάρτησης με –λίγο ή πολύ– εύλογα αριθμητικά παραδείγματα, αλλά προσπαθεί πάλι και πάλι με τα παραδείγματά του να ανιχνεύσει μια άγνωστη συνάρτηση: τη σχέση μεταξύ των απόλυτων μεταβολών ή των ρυθμών μεταβολής [δηλαδή των σχετικών μεταβολών – Σ.τ.Μ.] των παραμέτρων [του ποσοστού κέρδους – Σ.τ.Μ.] και της μεταβολής [απόλυτης ή σχετικής αντιστοίχως – Σ.τ.Μ.] του ποσοστού κέρδους που προσδιορίζεται από αυτές τις παραμέτρους. Προσπαθεί τρόπον τινά να συλλάβει την εξέλιξη μιας άγνωστης του μεταβολής τουλάχιστον με αριθμητικά παραδείγματα.

Το κύριο θέμα των μαρξικών αριθμητικών παραδειγμάτων, η επίδραση μεταβαλλόμενων παραμέτρων στο αποτέλεσμα ενός πολύ απλά ορισμένου αλγεβρικού μεγέθους, δεν έχει ποθενά συλληφθεί ως μαθηματική δομή διά του ορισμού των αντίστοιχων μεταβολών και ρυθμών μεταβολής. Ωστόσο τα από τον Μαρξ τεθέντα προβλήματα θα ήταν με λίγη υπομονή ήδη στα πλαίσια της σχολικής Άλγεβρας, των «πράξεων με γράμματα», επιλύσιμα. Στο μαρξικό κείμενο όμως εμφανίζονται σχεδόν μόνον νομειρικές διαφορές και μη ορισθέντες, ως «εκθέτες [δηλαδή εκφραστές – Σ.τ.Μ.] της αύξησης ή της μείωσης» χαρακτηρισζόμενοι, ρυθμοί μεταβολής. Με αυτά δεν είναι δυνατή μια γενική, πραγματικά εξαντλητική ανάλυση. Τα αποτελέσματα ξαναπέφτουν, μέσω τετριμμένων παραλλαγών, πάντα πάλι πίσω στις εξισώσεις από τις οποίες εκκίνησαν. Και βλέπουμε ότι ο Μαρξ και οι σύμβουλοί του απέτυχαν κατά την πραγμάτευση του ζητήματος των ρυθμών μεταβολής, προσκρούοντας σ' ένα πρόβλημα το οποίο ήταν χωρίς δυσκολίες επιλύσιμο με τα μαθηματικά μέσα της εποχής τους. Αυτό θα ίσχυε και στην κάπως κομψότερη περίπτωση της κατασκευής του μοντέλου με τη βοήθεια διαφορικών εξισώσεων, αφού η σχετική σχέση $-d(\ln(f(x)))dt = (df(x)/dt/f(x))-$, δηλαδή ο φυσικός λογάριθμος ως αόριστο ολοκλήρωμα της συνάρτησης $y=1/x$ σε σνδνασμό με τη σύνθετη μαθηματική άλυσσο ήταν γνωστά ήδη από τον 18ο αιώνα. (Ωστόσο διήρκεσε λίγο μέχρι αυτό να γίνει γνωστό και στους οικονομολόγους. Ένα πρώιμο, πολύ συνεπές παράδειγμα για μια χρήση του στα οικονομικά προέρχεται επίσης από έναν ηλεκτρολόγο-μηχανικό, τον Grigori Feldman².)

Δεδομένων αυτών θα πρέπει να συμφωνήσει κανείς με τη Sofia Janovskaja, η οποία ως ειδήμων μαθηματικός και επιμελήτρια της έκδοσης των μαρξικών *Μαθηματικών Χειρογράφων* παραπονεείται για το επίπεδο της μαθηματικής παιδείας του Μουρ³. Ωστόσο η ευθύνη δεν βαρύνει τον Μουρ ως άτομο. Την ευρεία στασιμότητα της μαθηματικής επιστήμης στην Αγγλία το πρώτο ήμισυ του 19ου αιώνα την έχει π.χ. περιγράψει ο Dirk J. Struik⁴. Μπορεί τότε το Λονδίνο να ήταν το καλύτερο μέρος για τη σπουδή της Πολιτικής Οικονομίας, το

καλύτερο μέρος για την απόκτηση των αναγκαίων μαθηματικών μέσων, αυτό όμως δεν αποτελούσε εγγύηση. Κατά την αναζήτηση βοήθειας ο Μαρξ προσπάθησε να στραφεί προς την πειραωτική Ευρώπη – ωστόσο δυστυχώς όχι στην προχωρημένη μαθηματική επιστήμη, αλλά στους προχωρημένους φιλοσόφους. Όσο πολύ και αν βοήθησε η εγγεληνή διαλεκτική θεωρησιακή φιλοσοφία κατά τη μεθοδολογική θεμελίωση, για τα αφορούντα μαθηματικά ζητήματα δεν πρόσφερε τίποτα. Και κατά την ανάλυση της οικονομικής εξέλιξης δεν μετράει η καλή πρόθεση ή το κατ' αρχήν δικαιολογημένο μιας τοποθέτησης, αλλά μόνον η έγκαιρη χρησιμοποίηση και κοινωνικοποίηση των (επιστημονικών) μέσων παραγωγής.

Για το νόημα μιας τάλαιπωρίας

Όπως αναφέρει ήδη ο Ένγκελς στον Πρόλογο για τη δημοσίευση του δεύτερου τόμου του *Κεφαλαίου* το 1885, πολλές εικασίες έγιναν σχετικά με το εκτενές «μαθηματικό» χειρόγραφο. Έτσι εικάζονταν αναφορές στο πρόβλημα του μετασχηματισμού ή στην επέλευση της μαθηματικά προσανατολισμένης μαρξιναιστικής σχολής.

Στην πραγματικότητα τα ζητήματα που διατυπώνονται στο πρώτο τμήμα του τρίτου τόμου δεν έχουν παρ' όλα αυτά τίποτα να κάνουν με το πρόβλημα του μετασχηματισμού: για ένα μέσο ποσοστό κέρδους δεν γίνεται καν λόγος, και εξίσου λίγο για μια διαφορά μεταξύ παραχθείσας και ιδιοποιηθείσας υπεραξίας. Πρόκειται μόνον για μια φορμαλιστική διαφορά μεταξύ υπεραξίας και κέρδους: στο βαθμό που το τελευταίο τίθεται σε σχέση προς το συνολικό προκαταβεβλημένο κεφάλαιο. Και επίσης δεν απαντάται καμιά αναφορά στους μαρξιναιστές θεωρητικούς, όπως για παράδειγμα στον W. St. Jevons.

Τι όμως κινούσε τον Μαρξ να εκτίθεται ξανά και ξανά στην πραγμάτευση αυτού του προφανώς απ' αυτόν τον ίδιο μη πραγματευσιμου υλικού; Τι ήθελε να επιτύχει, τι –κατά συνέπεια– του έλειπε και τον εμπόδιζε χρόνια; Στο σημείο αυτό είμαστε αναγκασμένοι να προσφύγουμε σε εικασίες, μια και στο χειρόγραφο δεν βρίσκουμε καμιά ρητή παραπομπή σε μια περαιτέρω βλέψη για τη χρήση των νόμων που έψαχνε να βρει. Μια απάντηση προκύπτει από την προγραμματισμένη παρουσίαση στον τρίτο τόμο. Ο Μαρξ είχε πιθανώς μια ιδέα ότι μόνον πάνω στους νόμους για τη σχέση μεταξύ ποσοστού υπεραξίας και ποσοστού κέρδους μπορούσε να οικοδομηθεί μια σταθερή βάση για το τρίτο Κεφάλαιο (στον Ένγκελς το τρίτο Τμήμα): μια βάση για τον «νόμο της πτωτικής τάσης του ποσοστού κέρδους». Αυτός ο νόμος –σύμφωνα με τον Μαρξ το μυστήριο «γύρω από το οποίο περιστρέφεται η όλη Πολιτική Οικονομία από τον Ανταμ Σμιθ και μετά»– θα ήταν στο επίπεδο του τρίτου τόμου το αντίστοιχο της ιστορικής τάσης της καπιταλιστικής επισώρευσης, το επιστημονικό πιστοποιητικό θανάτου του καπιταλισμού. Μόνον που όλες οι λεκτικές αναπτύξεις γι' αυτόν τον «νόμο», οι συλλογισμοί π.χ. για το όριο μέχρι το οποίο τα «αντιδρώντα αίτια» μπορούν να αντισταθμίσουν την πτωτική τάση του ποσοστού κέρδους προϋποθέτουν στην πραγματικότητα την αποσαφήνιση της επίδρασης διαφόρων ποσοτικών τάσεων, οι οποίες δρουν ταυτόχρονα. Το πρώτον ο Γιόργος Σταμάτης εκμεταλλεύτηκε την αναγκαία μαθηματική τεχνική συστηματικά για τη διερεύνηση του νόμου της πτωτικής τάσης του ποσοστού κέρδους⁵. Αποτίνει σέβας στον Μαρξ για τον ακριβή προσδιορισμό των συνθηκών υπό τις

οποίες το ποσοστό κέρδους μειούται, όμως δεν μπόρεσε να αποκαταστήσει την πτωτική τάση του ποσοστού κέρδους ως γενικό νόμο της καπιταλιστικής εξέλιξης.

Καμία νέα πολλά υποσχόμενη θεωρία κατάρρευσης του σοσιαλισμού δεν μπορεί να μας απαλλάξει από τα καθημερινά πολιτικά καθήκοντα. Κατά τις σημερινές προσπάθειές μας να προσανατολιστούμε στον μοντέρνο καπιταλισμό θα πράτταμε καλύτερα αν εξετάζαμε σοβαρά τις εργασίες του Μαξ ως προς τα επιτεύγματά τους (π.χ. τη θεωρία του πτωτικού χρήματος), καθώς και ως προς τις αποτυχίες τους (π.χ. την πτωτική τάση του ποσοστού κέρδους).

Μετάφραση: Θόδωρος Παρασκευόπουλος

Παραπομπές

1. Karl Marx / Friedrich Engels, *Manuskripte und redaktionelle Texte zum Dritten Band des «Kapitals» 1871 bis 1895*. Bearbeitet von Carl – Erich Vollgraf und Regina Roth. Unter Mitwirkung von Jürgen Jungnickel. Akademie Verlag Berlin, 2003.
2. G. A. Feldman, *Zur Wachstumstheorie des Nationaleinkommens*, Berlin 1969 (πρωτοδημοσιεύθηκε στα ρώσικα το 1928/29).
3. K. Marx, *Matematicheskije rukopisy – Mathematische Manuskripte*, Μόσχα 1968, σ. 7.
4. Dirk J. Struik, *Abriß der Geschichte der Mathematik*, Berlin 1963, σ. 199.
5. Georgios Stamatīs, *Die «spezifisch kapitalistischen Produktionsmethoden» und der tendenzielle Fall der allgemeinen Profitrate bei Karl Marx*, Berlin 1977 (ελλ. μτφ.: *Τεχνολογική εξέλιξη και ποσοστό κέρδους στον Marx*, Κριτική, Αθήνα 1993).